

Magyar jezsuiták

Írta: HÓMAN BALINT

m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter,
titkos tanácsos.

A Jézustársaságnak négyszázados jubileumi ünnepén kétségkívül sok magyar ember lelkében felmerül újra a kérdés: mi is az igazság a jezsuiták dolgában? Vajjon javára vagy kárára volt-e nemzetünknek magyarországi működésük?

Történetírásunk nemcsak a hitviták korában, de később sem tudott általános érvényű és kielégítő választ adni erre a kérdésre. Egyik történetíró katolikus Egyházának buzgó papjait s a katolikus restauráció lelkes harcosait magasztalja, a másik a protestáns tanok könyörtelen üldözőit szidalmazza a jezsuitákban. Egyik fēlen a vallásos gondolat és a keresztény szellemiség zászlóvivőjeként tisztelik, a másikon a liberális eszmék és materiális elvek kérlelhetetlen ellenségeiként ócsárolják őket. Kiki a maga hitéhez avagy lelkiségéhez képest dicséri vagy kárhoztatja hitvédő, hithirdető, hittedesítő munkájukat és vele kapcsolatos közéleti tevékenységüket.

A jezsuitákról alkotott értékítéleteknek ez a szétágazása szükségszerű következménye volt az egységes nemzeti történetnézet hiányának. Újkori történetírásunkat az ellenreformáció óta a történetnézet kettőssége jellemzi. Ez a kettős – katolikus és protestáns, vagy nyugati-magyar és erdélyi – történetnézet a vallásharcok korában alakult ki, de túlélte ezt a korszakot s a legújabb időkig kimutatható történetíróinknál. Katolikus és protestáns történetírók saját lelki beállítottságukhoz képest látják és értékelik a katolikus

geit. A magyar egységet jelképező középkor megítélésében általában egy úton járnak, de mindkét oldalról eszméinek kisajátítására törekszenek; azok a Regnum Marianum megvalósítóját és a katolikus Egyház szentjét, emezek a magyar egység megteremtőjét és az evangéliumi Egyház hívét tisztelik Szent Istvánban. Az ellentét

még élesebben domborodik ki az újkor megítélésében. A lelki egység megbontásáért, az erkölcsök elhanyaglásáért s az ebből származó bajokért egymást teszik felelőssé: a katolikusok a pártoskodó, visszavonást szító, törökkel cimboráló eretnekeket, a protestánsok a magyar eszmével azonosított protestáns gondolatot üldöző, a reformáció gyümölcseit eltékozló pópapokat. A katolikus történetíró a krisztusi Egyház önvédelmi harcát és a magyar egység szolgálatát látja a katolikus restaurációban, a protestáns a krisztusi hit igazságainak védelmét s a magyarság függetlenségi harcát a vele szemben kifejtett ellenállásban.

Ez az ellentét legélesebben a jezsuita-probléma mérlegelésénél nyilvánul meg. A katolikus történetíró Pázmány Péterben látja a magyar jezsuita eszményi megtestesülését, aki a hitegység eszméjének szolgálatával a magyar egységet igyekezett újra megteremteni s a katolikum erejével kívánta a magyarság szellemi és erkölcsi értékeit koncentrálni. A protestáns író viszont azokban a jezsuitákban látja a rend legjellegzetesebb képviselőit, akik a királyi Magyarország és Erdély küzdelmei, a német udvarral szemben vívott függetlenségi harcok idején a katolikus király oldalán küzdöttek. Egyházukért, s a másik táborban harcoló protestáns magyarok szemében nemcsak a protestantizmus, hanem egyben a magyar ügy ellenségeiként tűntek fel.

Ennek a kettős történetnézetnek hatása alól azok a történetírók sem menekülhettek, akik a felekezeti szempontokon felülemelkedve, tárgyilagos kritikával és elfogulatlan mérlegeléssel igyekeztek és igyekeznek a múlt eseményeit, jelenségeit, történeti személyeit értékelni. Az ellenreformáció korának hitelvi alapon kialakult kettős történetnézete tovább élt a XVIII-XIX. század katolikus és protestáns történetíróinak egymástól eltérő szemléletében és értékítéleteiben, míg nem a liberális korszak laikus történetnézetében lassanként dogmává sűrűsödött a magyar és protestáns ügy azonosságának, a nemzeti eszme és a katolikus gondolat történeti ellentétének merőben téves elmélete. A liberális korszak politikusai és sok autodidakta történetírója a katolikus restauráció kérdésében minden fenntartás nélkül a protestáns hitvitázók álláspontjára helyezkedtek: reakciónak, klerikálisnak, minden haladás hátráltatójának, a nemzeti gondolat és a vele azonosított liberális eszmék ellenségének bélyegezték a katolikus restauráció magyar harcosait s köztük elsősorban a jezsuitákat. Evvel a közvéleménybe mély gyökeret vert laikus történetnézettel szemben hiába emelték fel

szavukat a tudomány tárgyilagos eszközeivel és módszerével dolgozó történetírók, az ellenvélemény nemcsak hogy hitelre nem talált, de mögötte nemzetellenes törekvéseket véltek felismerni. Az ellenreformációnak ez az ellenséges megítélése még általánosabbá vált a történeti pozitivizmus anyagi érdeklődése nyomán kivirágzott történelmi materializmus térhódításával.

Korunk történetírása felszabadította magát a hitviták korának egyoldalúan felekezeti szellemű gondolkodása s a liberalizmus és materializmus látszatra talán protestáns szellemű, de valójában minden vallásos gondolattal ellentétes laikus történeteszemléletének befolyása alól s a lelki tényezők elsődleges történetalkító szerepét hirdető szellemtörténet módszerével, egyetemes nemzeti szempontból értékeli a múlt eseményeit és jelenségeit.

A szellemtörténet tudományos módszerével vizsgálva és mérlegelve a Jézustársaság működését és magyar történeti szerepét, fel kell ismernünk azokat a maradandó szellemi javakat és erkölcsi értékeket, amelyekkel a magyar művelődés a jezsuiták működése nyomán gyarapodott. A nélkül, hogy a protestantizmus korszakos történeti jelentőségét s a reformáció szellemi műhelyéből a nemzet birtokába jutott javak értékét kétségbevonni vagy akár csak kisebbiteni kívánná, minden elfogulatlan magyar történetkutatónak el kell ismernie a magyar jezsuitáknak a magyar nyelv és a magyar irodalom, a magyar iskola és a magyar tudomány, a magyar művelődés terén végzett munkásságának értékét.

Ki is merné tagadásba venni Pázmány Péter zengő magyar szavának, zamatos magyar szófüzésének, erőteljes nyelvezetének és eredeti gondolatközlési formáinak tősgyökeres magyarságát, az irodalmi magyar nyelv kialakulására gyakorolt döntő hatását, a magyar lélek mélységeit feltáró szellemének gazdagságát, írásait és politikáját irányító törhetetlen magyar érzését?

Ki ne ismerné el Szántó István és Vásárhelyi Gergely vita-iratainak, Káldi György bibliafordításának, Faludi Ferenc és Baróti Szabó Dávid költészetének irodalomtörténeti jelentőségét?

Ki vonhatná kétségbe Berzeviczy Henrik és Szentmártonyi Ignác matematikai, Lippai János botanikai és Fényi Gyula csillagászati, Szegedi János jogtudományi munkásságának tisztes szerepét, a világhírű Hell Miksa csillagászati eredményeinek és Sajnovics János nyelvtudományi kutatásainak úttörő jelentőségét a magyar tudomány történetében?

Ki ne tudná, hogy tudományos történetírásunk megalapítása a

magyar jezsuiták történetírói iskolájának érdeme, hogy a rendszeres adatgyűjtést hollandi rendtársainak példájára Kischevesi Hevenesi Gábor indította meg, Szörényi Sándor, báró Péterffy Károly, Szegedi János, Kaprinai István és többi rendtársaik folytatták, Pray György és Katona István – kritikai történetírásunk halhatatlan megalapítói – tetőzték be? Ki igazodhatna el a magyar múlt rejtelmes utain a magyar jezsuiták kötetek százaira rúgó hatalmas forrásgyűjteményeinek igénybevétele nélkül?

A magyar művelődés munkásai közül ki ne tudná, mit jelentett műveltségünk színvonalának emelése s a magyar élet vezető szellemeinek kipallérozása szempontjából a Jézustársaság negyvenkét magyarországi kollégiuma, egri, győri, kassai, kolozsvári főiskolája és Pázmány Péter később fővárosunkba költözött nagyszombati egyeteme?

A magyar művészetek múltjának kutatója hol ne találkozna szerte az országban a jezsuita művészetpártolás nyomaival, rombadőlt, régi épületek helyén emelkedő szép barokk templomokkal s bennük a kor legjobb művészeitől származó szobrokkal és faragványokkal, képekkel és kegyzserekkel?

A nemzetiségi kérdés ismerői közül ki ne tudná értékelni a magyar jezsuiták missziós munkásságát, Hevenesi Gábor, Báranyi Pál, Kolossváry Pál, Fitter Ádám fáradozásait, a magyarság s az óhitű románok és ruszinok lelki közeledését előmozdító egyházi unióért való lelkes munkálkodását?

A magyar jezsuiták sokat és nagyot alkottak az irodalom és művészet, a tudomány és oktatás terén, Történeti szerepüket és hazai munkásságuk jelentőségét az egyetemes magyar művelődés gyarapításának és maradandó alkotásaiknak szemszögéből értékelve, habozás nélkül meg kell állapítanunk, hogy minden magyar részéről tisztelet és elismerés illeti meg őket.

Befejezésül hadd iktassam ide azt, amit két évvel ezelőtt a legnagyobb magyar jezsuitáról mondtam:

„Pázmány Péter világszemléletében és politikai felfogásában fellépésétől haláláig nem volt törés. Szelleme mozgékony, politikája rugalmas, eszközei változók voltak, de vonalvezetése mindvégig következetes. Politikája nyugati tájékozódású katolikus magyar politika volt, új és korszerű formulázása a szentistváni politikának. Első szent királyunkhoz hasonlóan a magyar nép lelki egységének, a nemzet politikai és az ország területi egységének megteremtése, az európai színvonalú s nyugati elemekkel telített sajátos magyar

műveltség – a valláserkölc, a honi nyelv, a magyar tudomány – fejlesztése, az állami függetlenséget és a nemzeti szuverenitást miben sem csorbító nyugati szövetség biztosítása által igyekezett a biztonságos elhelyezkedés és zavartalan nemzeti élet problémáit – a reális lehetőségek keretében – a megoldáshoz közelebb vinni.

Elgondolásában a katolikum társadalomösszetartó, nemzetépítő, államfenntartó erő, a vallásos gondolat centripetális erőtenyező a nemzeti szintézisben, a nacionalizmus, a vallásos gondolat és a szellemiség – hit és tudás, erkölcs és műveltség – sa faji öntudat és emberi érzés foglalatja, az európaiság, a sajátosan magyar és nyugati elemekből összetett keresztény magyar művelődés.

Koncepciójában a katolikus restauráció, a hitegység egyházi érdekű és transzcendens szellemű célkitűzése reálpolitikai vonatkozásban egyetemes magyar érdekként jelentkezik; a béke és az erdélyi függetlenség fenntartásának nemzetpolitikai törekvése, az egyetemes kereszténység, a katolicizmus érdekeként tűnik fel; a királyhűség és a birodalmi kapcsolat gondolata magyar és katolikus szempontból kiinduló megfontolások eredménye.

Pázmány Péter egyetemes magyar nemzetpolitikai szempontból nézte az aktuális politika problémáit. Történeti hagyományokra épített, de a korszerű haladás ügyét szolgálta. Elvekért harcolt, de megbékélni is tudott ugyanezekért az elvekért. Az ellentétek kiélézése és a nemzeti erők megosztása helyett a kiegyenlítésen és az erők egyesítésén munkálkodott. A megismert igazságokat, a vallásos gondolatot, a magyar egység eszméjét, a szellemi és politikai függetlenség elvét a biztos meggyőződés erejével, de erőszak helyett a meggyőzés nemes szellemi eszközeivel hirdette és terjesztette. Cél tudatos következetességgel törekedett a hitélet elmélyítésére, a műveltség színvonalának emelésére, az állami és társadalmi szervezet fejlesztésére és javítására. A szentistváni gondolatban gyökerező elgondolásai s a szentistváni politika hagyományos útján haladó nemzetpolitikája minden katolikus magyar és minden magyar tiszteltére méltó.”

Az ő szelleme vezérelje a magyar jezsuitákat nemzeti művelődésünk további szolgálatában!